

Αρχαιολογία και Δίκαιο: πτυχές δικαίου στην έρευνα και διαχείριση αρχαιολογικών καταλοίπων

Το άρθρο μελετά τη σχέση μεταξύ δικαίου και αρχαιολογίας και αναφέρεται σε κρίσιμα θέματα όπως η αποτροπή λαθρανασκαφών και η παράνομη εξαγωγή αρχαιοτήτων, η νομιμότητα ιδιωτικών συλλογών, η προστασία των αρχαιοτήτων, το δικαίωμα μελέτης και δημοσίευσης αρχαιολογικών ευρημάτων. Παράλληλα, ασκεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τα ζητήματα αυτά τα πανεπιστημιακά προγράμματα και η Αρχαιολογική Υπηρεσία και εστιάζει κυρίως στον εσφαλμένο τρόπο με τον οποίο δίδονται τα δικαιώματα μελέτης και δημοσίευσης των αρχαιολογικών ευρημάτων με αποτέλεσμα να καθυστερεί υπερβολικά η ερευνητική διαδικασία.

Στα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα, όταν ο Αθηναίος στρατηγός Κίμων κατέλαβε τη Σκύρο, ακολουθώντας την υπόδειξη ενός αετού έσκαψε σε ένα σημείο και βρήκε εκεί τον τάφο ενός ψηλού πολεμιστή, θαμμένου με τα όπλα του. Ο νεκρός ταυτίστηκε με τον Θησέα, τον εθνικό ήρωα της Αθήνας (Πλούταρχος, Θησέας 36). Τα οστά του μεταφέρθηκαν στην Αθήνα ενισχύοντας όχι μόνο τη συλλογική ταυτότητα και την πολιτισμική μνήμη των Αθηναίων, αλλά και την πολιτική δύναμη του Κίμωνα. Αυτή είναι μια από τις πρωιμότερες μαρτυρίες για τη χρήση «αρχαιολογικού» υλικού για ιδεολογικούς και πολιτικούς στόχους. Ανά-

λογα παραδείγματα παραδίδονται σε διάφορους πολιτισμούς, από την αρχαία Μεσοποταμία έως σήμερα. Όπως το παρελθόν νομιμοποιεί το παρόν, έτσι και αρχαιολογικά κατάλοιπα θεμελιώνουν αξιώσεις. Ωστόσο, όταν αναφερόμαστε στις σχέσεις αρχαιολογίας και δικαίου φυσικά δεν αναφερόμαστε στο δίκαιο που απορρέει από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, αλλά στο δίκαιο που εφαρμόζεται στην ιδιοκτησία και διαχείρισή τους: αναφερόμαστε στην αρχαιολογική νομοθεσία, την αρχαιοκαπλία, την ιδιοκτησία και το εμπόριο αρχαιολογικών αντικειμένων. Σκόπιμα ξεκίνησα όμως την ομιλία μου με ένα δεδομένο, που

του **Αγγελου Χανιάτη** // Καθηγητή-Senior Research Fellow στο All Souls College του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης και τ. Αντιπρυτάνεως Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης

δείχνει ότι οι σχέσεις της αρχαιολογίας (με την ευρεία έννοια) με το δίκαιο και γενικότερα την κοινωνία και την πολιτική είναι πολύ ευρύτερες από, λόγω χάριν, τη λαθραία εξαγωγή και το εμπόριο αρχαιοτήτων ή την τύχη των γλυπτών του Παρθενώνα, του βωμού της Περγάμου, ή της κεφαλής της Νεφερτίτης.

Τα αντικείμενα που ανακαλύπτει και μελετά η αρχαιολογία ως έργα είχαν δημιουργούς και χορηγούς· ως αντικείμενα είχαν χρήστες, θνητούς και αθάνατους· ως πολιτιστικά αγαθά έχουν αποδέκτες, αρχαίους και σύγχρονους· ως φορείς ιστορικών πληροφοριών δημιουργούν ταυτότητες, τροφοδοτούν συλλογικές μνήμες, θεμελιώνουν αξιώσεις· ως φυσικά αντικείμενα έχουν ιδιοκτήτες. Μερικές φορές οι πτυχές αυτές συγχέονται. Ένα παράδειγμα, ίσως το γνωστότερο και πιο πολυσυζητημένο, δείχνει πόσο πολυδιάστατο είναι το θέμα. Τα γλυπτά του Παρθενώνα έχουν συγκεκριμένους, ιστορικά προσδιορισίμους δημιουργούς στην ηγεμονική Αθήνα του ύστερου 5ου π.Χ. αιώνα. Ως πολιτιστικά αγαθά έχουν διαχρονική και παγκόσμια αποδοχή. Ως αναθήματα στους θεούς απέκτησαν πρόσφατα στο πρόσωπο των πολυθεϊστών όψιμους διεκδικητές. Ως κομμάτι της σύγχρονης (και μόνο της σύγχρονης) ελληνικής ταυτότητας συμβολίζουν τις λαμπρότερες και δημιουργικότερες

Τα πανεπιστημιακά προγράμματα εκπαιδεύουν τους φοιτητές να απολαμβάνουν κατακερματισμένα μέλη· μαθαίνουν να βρίσκουν αισθητική απόλαυση σε σπασμένα κομμάτια, που έχουν χάσει το χρώμα τους και έχουν απομακρυνθεί από το αρχικό τους περιβάλλον.

στιγμές του ελλητισμού, αλλά και συμπυκνώνουν στη λονδρέζικη εξορία τους, τις πιο τραυματικές εμπειρίες της νεοελληνικής ιστορίας: την προσφυγιά, την εξορία, τη μετανάστευση, την τουρκοκρατία. Τέλος, ως φυσικά αντικείμενα έχουν διαφορετικούς εκτός Ελλάδος ιδιοκτήτες που με νομικά ή νομικιστικά επιχειρήματα προσπαθούν να αντιδράσουν την αξίωση της ενότητας ενός έργου τέχνης.

Για διάφορους λόγους, που δεν σχετίζονται μόνο με γνήσιο επιστημονικό ενδιαφέρον και πολιτιστικές ευαισθησίες, η συζήτηση για το δίκαιο και την αρχαιολογία εστιάζεται κυρίως στα αναμφίβολα σημαντικά θέματα της αποτροπής λαθρανασκαφών και της παράνομης εξαγωγής αρχαιοτήτων, της νομιμότητας ιδιωτικών συλλογών και γενικότερα της προστασίας των αρχαιοτήτων. Τα θέματα αυτά έχουν άμεσες επιπτώσεις και στην έρευνα. Ας πάρουμε την

περίπτωση του πιο συνθησιμένου αντικειμένου αρχαιοκαπηλείας (και του πιο παραμελημένου από την πλευρά της προστασίας και της μελέτης): τα αρχαία νομίσματα. Ένα νόμισμα της Ρόδου που έχει βρεθεί σε ανασκαφή στη Ρόδο έχει μια κάποια ιστορική σημασία, ένα νόμισμα της Ρόδου που έχει βρεθεί σε έναν ανασκαμμένο θησαυρό στην Κρήτη έχει μια άλλη, ένα νόμισμα της Ρόδου στο μαγαζί ενός αρχαιοπώλη στη Βασιλεία, τη Νέα Υόρκη ή το Παρίσι δεν έχει καμιά. Η σημασία ενός αρχαιολογικού αντικειμένου είναι συνάρτηση του τί είναι και του πού βρέθηκε. Χωρίς γνωστή προέλευση δεν έχει αξία ως ιστορική μαρτυρία. Αν σήμερα θαυμάζουμε τα κυκλαδικά ειδώλια κυρίως ως έργα τέχνης, αλλά δεν είμαστε σε θέση να λύσουμε όλα τα αινίγματά για τα τοπικά εργαστήρια, τη χρονολογία και την τελετουργική χρήση τους, οφείλεται στο ότι το εμπόριό τους ενθαρρύνθηκε σιωπηρά και έμμεσα από τη συλλεκτική συμπεριφορά επωνύμων. Πολύ σωστά λοιπόν τα θέματα της αντιμετώπισης των λαθρανασκαφών και του εμπορίου βρίσκονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος.

Πώς αντιμετωπίζει τέτοια πολυσιδηή ζητήματα η πανεπιστημιακή παιδεία (όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά διεθνώς); Γενικά, στα περισσότερα πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών οι φοιτητές της αρχαιολογίας και γενικά των ανθρωπιστικών επιστημών το πολύ πολύ να μαθαίνουν να βλέπουν τα πολιτιστικά αγαθά στο συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον που τα δημιούργησε – αν και δυστυχώς σήμερα ούτε κι αυτό μπορεί να θεωρείται βέβαιο. Αντίθετα παραμελούν ζητήματα δικαίου, ηθικής και πολιτιστικής πολιτικής. Υπάρχουν εξαιρέσεις, όπως π.χ. το σεμινάριο της Τζόαν Κόννελυ (Joan Connely) «Η αρχαία τέχνη κινδυνεύει: συντήρηση, ηθική και πολιτιστική πολιτική» στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης και το μάθημα του Ρικάρντο Έλια (Ricardo Elia) «Αρχαιολογική ηθική και νόμος». Τα πανεπιστημιακά προγράμματα εκπαιδεύουν τους φοιτητές να μάθουν να απολαμβάνουν κατακερματισμένα μέλη· μαθαίνουν να βρίσκουν αισθητική απόλαυση σε σπασμένα κομμάτια, που έχουν χάσει το χρώμα τους και έχουν απομακρυνθεί από το αρχικό τους περιβάλλον· μαθαίνουν να θαυμάζουν αγάλματα χωρίς τις βάσεις τους, επιτύμβια γλυπτά χωρίς τις επιγραφές τους, κεφάλια χωρίς σώματα, αρχιτεκτονικά γλυπτά χωρίς κτήρια, ψηφιδωτά χωρίς σπίτια, κτερίσματα χωρίς τάφους. Αυτή η αισθητική του σπασμένου και του αποσπασματικού εμποδίζει την πρόσληψη των αρχαιολογικών αντικειμένων σε όλη τους την πολυπλοκότητα, στην οποία συγκαταλέγονται βέβαια και θέματα δικαίου. Η έρευνα για θέματα τεχνολογίας θεωρείται σημαντικότερη από την εξέταση θεμάτων σχετικών με το παράνομο εμπόριο αρχαιοτήτων, την ιδιοκτησία και ασφάλιση αρχαίων αντικειμένων, τις νομικές πλευρές της μουσειολογίας και των ιδιωτικών συλλογών, τα νομικά θέματα του δικαϊώματος δημοσίευσης αρχαιολογικού υλικού, τα δικαϊώ-

ματα και τις υποχρεώσεις ξένων αρχαιολογικών σχολών, τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ανάδειξη και προστασία αρχαιολογικών χώρων, αλλά και το δικαίωμα του επισκέπτη ενός αρχαιολογικού χώρου ή μουσείου σε έγκυρη ενημέρωση από καταρτισμένους ξεναγούς. Φυσικά, η αντιμετώπιση τέτοιων θεμάτων προϋποθέτει πανεπιστήμια που λειτουργούν και αρχαιολογική παιδεία όχι στηριγμένη στη «φυλλάδα», αλλά σε στενή συνάρτηση με τη διαρκώς εξελισσόμενη έρευνα.

Τα περισσότερα από τα ζητήματα στα οποία αναφέρθηκαν επιγραμματικά, χαρακτηρίζονται συνήθως ως δίκαιο των αρχαιοτήτων. Για να είμαστε πιο ειλικρινείς, θα έπρεπε να ονομάζονται δικαιώματα επί των αρχαιοτήτων· σχετίζονται με τις αρχές από τις οποίες απορρέουν δικαιώματα ιδιοκτησίας και διαχείρισης αρχαιολογικών καταλοίπων. Η διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς δεν σημαίνει όμως μόνο την ιδιοκτησία, συντήρηση και μουσειακή έκθεση αρχαιολογικών ευρημάτων, αλλά και την έρευνα. Και αυτό είναι ένα ζήτημα που επιμελώς πολλοί αποφεύγουν να θίξουν. Αναφέρομαι πολύ συγκεκριμένα στο δικαίωμα μελέτης και δημοσίευσης αρχαιολογικών ευρημάτων. Εδώ οι ισχύοντες κανόνες και όσα υπαγορεύουν η δεοντολογία και η κοινή λογική πολύ απέχουν από την πραγματικότητα. Και η πραγματικότητα είναι ότι η δημοσίευση αρχαιολογικών ευρημάτων είναι απαράδεκτα αργή, πολλά από αυτά παραμένουν απρόσιτα στους μελετητές και η άδεια μελέτης και δημοσίευσης αρκετές φορές παραχωρείται με αδιαφανή κριτήρια σε συγγενείς και «κολλητούς». Γιατί άλλωστε ο χώρος της αρχαιολογικής μελέτης να έχει μείνει αλώβητος από τις χρόνιες ασθένειες γενικότερα της ελληνικής κοινωνίας, όπως η αυθαιρεσία, η αναξιοκρατία, ο νεποτισμός, η συναλλαγή και η χαριστική συμπεριφορά στους «δικούς» μας; Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αντιμετωπίζονται συχνά ως ιδιοκτησία αυτών που τα ανακάλυψαν είτε σε εκτέλεση των επαγγελματικών τους υποχρεώσεων (ως αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας) είτε ως εντεταλμένοι επιστημονικών ιδρυμάτων.

Ωστόσο, δίκαιο αρχαιοτήτων σημαίνει και δικαίωμα της επιστημονικής κοινότητας στη μελέτη τους.

Αιτίες των καθυστερήσεων στη μελέτη και δημοσίευση δεν είναι μόνο οι προσωπικές φιλοδοξίες αρχαιολόγων και το «σταρ σύστημα» που στην αρχαιολογία καλλιεργείται περισσότερο απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη αρχαιογνωστική επιστήμη. Η κύρια αιτία είναι η έλλειψη υποδομής και κονδυλίων στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και η διενέργεια ανασκαφών χωρίς την αναγκαία πρόβλεψη και πιστώσεων και χρονοδιαγράμματος για τη μελέτη και τη δημοσίευση (κάτι που δεν αφορά μόνο την ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία, αλλά και τις περισσότερες ξένες Αρχαιολογικές Σχολές). Και στον τομέα αυτό χρειάζεται νομική αντιμετώπιση με σαφείς και όχι ανεδαφικούς κανόνες, αλλά παράλληλα χρειάζεται και η λήψη μέτρων

ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΣΣΗΣ

Τα γλυπτά του Παρθενώνα, συμβολίζουν τις λαμπρότερες και δημιουργικότερες στιγμές του ελληνισμού, αλλά ταυτόχρονα συμπεκνώνουν στη λονδρέζικη εξορία τους, τις πιο τραυματικές εμπειρίες της νεοελληνικής ιστορίας: την προσφυγιά, την εξορία, τη μετανάστευση, την τουρκοκρατία.

ώστε η Αρχαιολογική Υπηρεσία να λειτουργεί αποτελεσματικότερα και ως θεσμός έρευνας.

Οι δικαιοκτικές πτυχές της αρχαιολογίας δεν μπορούν να απουσιάζουν από μια σύγχρονη αντιμετώπιση της αρχαιολογικής έρευνας και της διαχείρισης αρχαιολογικών αντικειμένων. Η πρωτοβουλία για τη συστηματική εξέταση των σχέσεων αρχαιολογίας και δικαίου φέρνει στο προσκήνιο την αναγκαιότητα μιας ολιστικής προσέγγισης των πολιτιστικών αγαθών που θα καλύπτει όλα τα θέματα από τη δημιουργία τους έως τη θέση τους σε μεταβαλλόμενα πολιτιστικά συγκείμενα. Η μελέτη των δικαιοκτικών πτυχών της αρχαιολογίας μπορεί να φέρει την επιθυμητή νηφαλιότητα και αντικειμενικότητα σε θέματα που ενίοτε γίνονται αντικείμενο γενικεύσεων, πώλησης, υπερβολών και ανεδαφικών επιδιώξεων.